

Negentiende-eeuwse Vlaamse contacten over de Frans-Belgische staatsgrens heen

Lori Van Biervliet

Samenvatting

Zowel in Frans-Vlaanderen als in de Nederlandstalige gewesten van België kwamen kort na de Belgische onafhankelijkheid bewegingen tot stand met als doel het in stand houden van de Vlaamse cultuur. In Noord-Frankrijk leidde dit tot de oprichting van het *Comité flamand de France* (1853), onder impuls van vooral Edmond de Coussemaker en Louis De Baecker. Beiden hebben zij voor nauwe contacten gezorgd met vertegenwoordigers van de vroege Vlaamse Beweging in België. Daarbij werd de eerste waarschijnlijk vooral aangetrokken door de figuur van Snellaert, die net als hij veel belangstelling had voor Vlaamse volksliederen.

Twee generaties verder werd de band tussen het *Comité flamand de France* en de Vlaamse beweging in België verder ontwikkeld door Ignace de Coussemaker, een achterneef van Edmond. Die had op heel verschillende gronden contact met twee prominente leden van de jonge *Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde* (gesticht in 1886): met Guido Gezelle en met Edward Gailliard. Allebei werden die lid van het *Comité flamand de France*, en omgekeerd zorgde Gezelle ervoor dat Ignace de Coussemaker en de toen al hoogbejaarde Louis De Baecker corresponderend lid werden van de Vlaamse Academie. De samenwerking tussen de twee culturele organisaties leidde uiteindelijk (begin 20ste eeuw) tot de publicatie van de *Keure van Hazebroek*, bezorgd door Edward Gailliard.

Abstract

Both in French Flanders and in the Dutch speaking northern part of Belgium movements came into being in the nineteenth century, aiming at the conservation and further development of Flemish culture. In Northern France the *Comité flamand de France* was created (1853), largely under the incentive of Edmond de Coussemaker and Louis De Baecker. Both of them had intense contacts with representatives of the early Flemish Movement in Belgium. The former was especially attracted by the figure of Ferdinand Snellaert, who, like de Coussemaker, had a vivid interest in traditional Flemish folk songs.

Two generations later the bond between the *Comité flamand de France and the Flemish Movement in Belgium* was intensified by

Ignace de Coussemaker, second cousin of Edmond. Ignace had contacts with two prominent members of the then new *Flemish Academy of Language and Literature* (founded in 1886): Guido Gezelle and Edward Gailliard. Both Gailliard and Gezelle became members of the *Comité flamand de France*, and Gezelle took care of introducing Ignace de Coussemaker and Louis de Baecker as corresponding members of the Flemish Academy. The cooperation between both cultural organisations resulted in the publication of the late medieval statutes of the French Flemish town of Haesebrouck, edited by Edward Gailliard.

Adres:
Oude Damse weg 2
B8340 Damme

Na 1830 kwam in de nieuwe staat België vrij spoedig een Vlaamse cultuurbeweging op gang. Die won aan sterkte en leidde tegen het einde van de eeuw tot de oprichting van de (*Koninklijke*) *Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*.¹ Ook in het noorden van Frankrijk (Département du Nord) kwam een cultuurbeweging van de grond, die al vroeg resulteerde in de oprichting van een aantal verenigingen. De bekendste daarvan is het *Comité flamand de France*, waarin een aantal prominente leden van de culturele elite zich manifesteerde. Onder hen vooral enkele leden van de familie de Coussemaker (met name Edmond, en na hem Ignace), en Louis de Baecker. Deze bijdrage probeert te schetsen hoe leden van de twee cultuurbewegingen met elkaar in contact zijn gekomen, en tot welke wisselwerkingen dat geleid heeft. Aan Belgische kant komen vooral twee van de eerste leden van de *Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* in beeld: Guido Gezelle en Edward Gailliard.

1. DE FAMILIE DE COUSSEMAKER

De familie de Coussemaker is een voorbeeld van een oud patriciërsgezicht in Frans-Vlaanderen: zij bezaten geen adellijke titel maar wel een familiewapen en zij genoten bepaalde voorrechten zoals een zetel in de schepenbank van hun woonplaats. Meerdere voorvadersen bekleedden ook gemeentelijke functies o.a. in Ieper, waar in de tweede helft van de 19de eeuw, Ignace de Coussemaker nog altijd belangen behartigde. Zoals verschillende families in het Noorden behoorden de de Coussemakers tot de zgn. ‘grensgevallen’ nl. dege-

¹ De voorgeschiedenis van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde wordt voortreffelijk samengevat in Rombauts (1998: 193-196).

nen die gronden en eigendommen bezaten aan beide kanten van de grens. Met de Belgische onafhankelijkheid waren zij verplicht te kiezen tussen de Belgische en de Franse nationaliteit. Zo bijvoorbeeld kozen de families Bieswael, Behaeghel, van Merris en Vanderton voor België (Poperinge-Mons-Kortrijk). De families de Baecker, Cleenewerck (de Crayencour, cfr. Marguerite Yourcenar, achternicht van Edmond de Cousse-maker), de Giey (Seigneurs de Hondshoote; cfr. de schrijfster Suzanne de Giey geboren Parmentier), Cortyl en de Cousse-maker kozen voor Frankrijk.² De Ieperse stadsarchivaris, Jules Cordonnier, geboren in Belle en wonend in Ieper, was van meet af aan lid van het *Comité flamand de France* en bewaarde genealogische aantekeningen over de familie de Cousse-maker, cf. Carlier (2013: 19-21), die verwijst naar het Fonds Cordonnier nr. 48, bewaard in het Stadsarchief in Ieper.

Van de familie de Cousse-maker hebben enkele leden, met name Edmond en Ignace, een belangrijke rol gespeeld in het cultuurleven van hun geboorteregio.³ Ze zijn allebei heel actief betrokken geweest bij het *Comité flamand de France*, en hebben ook nauwe contacten gehad met prominente vertegenwoordigers van de Vlaamse cultuurbeweging in België. Punt 2. van deze bijdrage gaat over de contacten van Edmond de Cousse-maker en van een andere belangrijke Frans-Vlaamse figuur, Louis de Ba(e)cker; punt 3 behandelt de contacten van Gezelle met Ignace de Cousse-maker, punt 4 die van Edward Gailliard met Ignace de Cousse-maker. De punten 2. en 3. brengen zo ook de relatie tussen het *Comité flamand de France* (opgericht in 1853) en de nog jonge *Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* (gesticht in 1886) in beeld.

2. EDMOND DE COUSSEMAKER EN DE RELATIES MET WILLEMS EN DE GENTSE GROEP

2.1. VROEGE CONTACTEN MET JAN FRANS WILLEMS

Edmond de Cousse-maker (1805-1876) was in 1853 een van de stichters en de eerste voorzitter van het *Comité flamand de France*, cf. Debevere (1970: kol. 178-191). Edmond de Cousse-maker studeerde Rechten in Parijs en werd

² Een goed overzicht biedt Charles van Renynghe de Voxvrie (1948-1973).

³ De rol van Edmond de Cousse-maker wordt traditioneel veel hoger ingeschat dan die van zijn achterneef Ignace; dat blijkt o.a. ook uit het feit dat de eerste een aparte vermelding krijgt in het *Dictionnaire de Biographie française* (Roche 1961); Ignace krijgt hooguit een korte vermelding in de bespreking van het *Comité flamand de France*.

magistraat. Hij was vrederechter in Belle en in Sint-Winoksbergen en verder rechter in Duinkerke en in Rijsel. Hij was ook Conseiller Général voor de kantons Belle (Bailleul) en Bourbourg. Hij is gestorven in Bourbourg waar hij aan het eind van zijn leven burgemeester was en op het kasteeltje *Meethof* woonde, dat ooit had toebehoord aan de familie de Metershof waarvan zijn moeder afstamde.⁴ Het was vooral in de functie van kantonnaal Raadgever dat Edmond de Coussemaker aandacht kreeg voor de volkstaal, het ‘Vlaemsch’. Hij begon teksten van volksliederen op te tekenen en te verzamelen. Dit paste in de algemene belangstelling voor de volkstaal en de bewustwording van de eigen identiteit sinds de Franse Revolutie in Frankrijk maar ook in heel West-Europa. Zowel Deprez (1965: 76-77) als Nuyttens (1985: 87-88) stelden dat Edmond de Coussemaker reeds in de jaren 1840 levendige betrekkingen onderhield met de Gentse groep rond Willems en Snellaert. Inderdaad is er vanaf december 1837 correspondentie bewaard met Willems, tot in mei 1846, een maand voor zijn dood. Nadien onderhield Edmond de Coussemaker ook contacten met o.a. Snellaert, Van Duyse, Blommaert en de Saint-Genois (zie verder).

Hoe zijn die Gentse relaties tot stand gekomen? In 1837 was Edmond de Coussemaker 32 jaar oud. Hij liet zich toen opmerken in het milieu van de muziekacademie van Douai, waar hij trouwens na zijn Parijse studies ook nog muziek had gestudeerd. Daar leefde de geest van de befaamde François-Joseph Fétis (Mons 1784 – Brussel 1871) die er tot in 1818 muziekleraar was geweest voor zang en harmonie, waarna hij in Parijs in 1821 tot Professor aan het Conservatoire was benoemd. De eerste geschriften van Edmond de Coussemaker, o.a. betreffende de geschiedenis van de harmonie en de zang, verraden de invloed van Fétis. Die had in 1827 in Parijs *La Revue Musicale* gesticht, die Edmond de Coussemaker zeker gekend heeft.⁵ Het is niet uitgesloten dat hij langs die weg in 1837 kennis gemaakt heeft met Willems en zijn *Belgisch Museum*, met daarin een beschrijving van een handschrift met laatmiddeleeuwse Franse liederen en Latijnse motetten van Margareta van Oostenrijk, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel (Willems 1837a). In datzelfde jaar was ook in het *Bulletin* van de *Académie Royale* te Brussel een bijdrage van Willems verschenen: *Note sur le ménestrel flamand Louis van Vaelbeke* (Willems 1837b). Misschien hebben die ‘musicologische’ pu-

⁴ Het 18de-eeuwse elegante gebouw werd in 2004 beschermd, maar is thans anno 2017 in verval, zie *Meethof, architecture*, in: *L'érudit bourbourgeois Edmond de Coussemaker*, (2015).

⁵ In *L'érudit bourbourgeois Edmond de Coussemaker*, p. 8-9, wordt correspondentie tussen Edmond de Coussemaker en Fétis vermeld, evenwel zonder verwijzing naar de bewaarplaats (misschien in de Albertina in Brussel?).

blicaties van Willems de aandacht getrokken van Edmond de Coussemaker en leidden die tot toenadering tussen beiden.

Een andere piste waardoor De Coussemaker mogelijk kennis kreeg van Willems en de groep rond de Gentse universiteit, werd gebaad door August Le Glay (1785-1863), de bekende Rijksarchivaris van Rijsel die tevoren bibliothecaris was geweest in Cambrai. In Rijsel 1841 publiceerde Edmond de Coussemaker nl. *Notices sur les collections musicales de la bibliothèque de Cambrai*. Hij heeft Le Glay goed gekend en het is veelzeggend dat laatstgenoemde van bij de stichting van het *Comité flamand* als enige Fransman van buiten Frans-Vlaanderen tot erelid werd benoemd. Het was ook Edmond de Coussemaker die bij de begrafenis van Le Glay de lijkrede heeft uitgesproken. Le Glay stond reeds in 1834 op de medewerkerslijst van de Gentse *Messenger*, het tijdschrift onder de leiding van Constant Serrure en Jules de Saint-Genois. Serrure was in 1833 Rijksarchivaris in Gent en dus een Vlaamse collega van Le Glay. In 1834 schreef Serrure in het Gentse blad *Nederduitsche Letteroefeningen*, een bijdrage over het *Nederlandsch in Frankrijk* (Serrure 1834: 104-115); daarin vermeldde hij dat A. Le Glay een grote belangstelling toonde voor de dialecten in Frans-Vlaanderen. Het is dus mogelijk dat Le Glay een rol gespeeld heeft om de aandacht van de jonge Edmond de Coussemaker op het ‘Vlaemsch’ in Frankrijk te vestigen en vooral ook op de ‘Nederduitsche taalijveraars’ in Gent met Serrure, Willems, Blommaert, Van Duyse, Snellaert en de Saint-Genois.

2.2. HET COMITÉ FLAMAND DE FRANCE (MET EDMOND DE COUSSEMAKER EN LOUIS DE BAECKER) EN DE GENTSE GROEP

De bewaard gebleven correspondentie van Edmond de Coussemaker met Ferdinand Snellaert dateert pas van na het overlijden van Willems. Is het aannemelijk dat Edmond de Coussemaker op 1 februari 1847 naar de eerste veiling in Gent is geweest van de *Bibliotheca Willemsiana*,⁶ waarvan Snellaert de catalogus heeft samengesteld? Precies in die periode, nl. op 18 juni 1847 (dus vóór de tweede veiling in Brussel op 24 oktober 1847) bood Edmond de Coussemaker in een eerste bewaarde brief aan Snellaert zijn diensten aan voor de muzikale annotatie bij Willems’ *Oude Vlaemsche liederen* (Deprez 1972: 86). Het was Snellaert die het werk voor de uitgave van 1848 door het Willemsfonds voltooid heeft en in 1864 een tweede vermeerderde uitgave be-

⁶ Over de veiling kan de tekst van Pauwels (2000: 269 vv.) geraadpleegd worden.

zorgde.⁷ In elk geval deelde Edmond de Coussemaker ook met Snellaert de belangstelling voor ‘oude Vlaamse liederen’. Laatstgenoemde publiceerde reeds in mei 1841 in het *Kunst- en Letterblad* enkele losse bladen met Vlaamse liederen (tekst en muziek), cf. Deprez (1972: 60). In 1852 kwam Snellaerts bundel *Oude en nieuwe liedjes* van de pers. Het zou niet verwonderlijk zijn dat Edmond de Coussemaker zijn *Chants populaires des Flamands en France* (1856) via Snellaert of de Saint-Genois bij Gyselinck in Gent heeft laten drukken en uitgeven. De prospectus daarvoor was reeds in 1853 verschenen en onmiddellijk (sept. 1853) mocht Edmond de Coussemaker een lofdicht van Prudens van Duyse ontvangen.⁸ Daarbij dient genoteerd dat in maart 1853 het *Comité flamand de France* was opgericht (cf. Verbeke 1998), waarbij o.a. Snellaert en de Saint-Genois onmiddellijk als corresponderende buitenlandse leden benoemd waren. Bij de uitgave van de *Chants populaires* in 1856 verscheen terzelfder tijd in de *Gentse Messenger* een bijdrage van Edmond de Coussemaker over *Chants liturgiques de Thomas a Kempis*, ingeleid door Jules de Saint-Genois. Twee jaar later schreef de Saint-Genois eveneens in de *Messenger* over *De la culture de la langue flamande dans le Nord de la France*, als inleiding op een bijdrage van Edmond de Coussemaker over *Délimitation du Flamand et du Français dans le Nord de France* (E. de Coussemaker 1858), dat oorspronkelijk in 1855 in de *Annales* van het *Comité flamand de France* gepubliceerd was.

Deprez (1965: 112) en Nuyttens (1985: 87) stelden dat J.F. Willems en zijn entourage invloed hebben uitgeoefend op Edmond de Coussemaker voor de stichting in 1853 van het *Comité flamand de France*. Ik ben geneigd de Gentse invloed voor die stichting in 1853 niet zozeer toe te schrijven aan Willems, die toen reeds 7 jaar geleden gestorven was, maar veeleer aan Snellaert die ook de grote stuwkracht was voor de Nederlandse Taalcongressen. Wellicht was Snellaert de inspirator van het motto van het *Comité*: ‘Moedertaal en Vaderland’: dat was immers identiek aan de naam van de maatschappij ‘Moedertaal en Vaderland’ in Deinze, waar Snellaert op 5 januari 1852 deel uitmaakte van de jury voor een toneelwedstrijd (Deprez 1972: 112). Men kan zich daarbij ook de vraag stellen in hoeverre de stichter van het *Comité flamand* in 1853 reeds taalkundig bezig was, afgezien van het optekenen van ‘Vlaamsche’ liederenteksten. Pas in 1854, in de eerste jaargang van de *Anna-*

⁷ Stalpaert (1965:348), noteert ‘dat die prestatie te vaak volledig aan J.F. Willems wordt toegeschreven’.

⁸ Cf. Nuyttens (2012: 43, nr. 74). Het archief van Duyse wordt thans bewaard in het Letterenhuis in Antwerpen.

les van het *Comité flamand de France*, begon Edmond de Coussemaker over het Vlaams en de Vlamingen in Noord-Frankrijk te schrijven, waarop Serrure nogal kritisch reageerde in de eerste jaargang van zijn *Vaderlandsch Museum*, met een herhaling van zijn artikel uit 1834 over het *Nederlandsch in Frankrijk* en de bibliografie die hij toen daarover publiceerde (Serrure 1855). In de inleiding tot die herdruk van zijn artikel verwijst Serrure nadrukkelijk naar een bijdrage door Louis de Baecker in de *Gentse Messenger* van 1850 over *Les Flamands de France, précis historique de la langue flamande en France*.

Inderdaad dringt zich een andere figuur op de voorgrond bij de genesis van het *Comité flamand*, nl. Louis de Baecker (1814-1894).⁹ Hij was advocaat en Rechter in Sint-Winoksbergen en onderhield reeds eind de jaren 1830 contact met heel wat literatoren en ‘taalbeoefenaars’ in Vlaanderen. Hij was bekend met verschillende leden van de *Vlaemsche Bibliophilen*, opgericht in 1839 door Blommaert en Serrure. Blommaert vestigde reeds in 1836 en in 1839 in de *Bijdragen van de Gazette van Gent* de aandacht op het Nederlands in Frans-Vlaanderen, wellicht onder invloed van De Baecker. Laatstgenoemde onderhield ook goede contacten met Bruggelingen zoals bijvoorbeeld met Charles Carton, stichter van de dovenschool Spermalie (1837) evenals met de atheneumleraar J.A. de Jonghe, uitgever van de 16de-eeuwse *Kroniek van Despars* (1837-1840). De Baecker leverde in 1847-1848 niet minder dan negen bijdragen aan de *Annales* van de Brugse *Société d’Emulation*, waarvan Carton voorzitter was. Voor dezelfde jaargangen stuurde hij aan de *Gentse Messenger* acht artikelen in. In het al vermelde *Les Flamands de France, Etude sur leur langue, leur littérature et leurs Monuments*, refereert hij naar Blommaert en Charles Carton, en schrijft hij dankbetuigingen aan het adres van Fernand van de Putte (secretaris van de *Société d’Emulation* in Brugge) evenals aan Snellaert, met wie hij correspondentie voerde, cf. Deprez (1978 dl. 2: 27-28) en Nuyttens (2003: 8-9).

Eind oktober 1849 ging Snellaert, wellicht ter voorbereiding van zijn *Vlaemsche Bibliografie* van 1851, Louis de Baecker in Sint-Winoksbergen opzoeken, waar hij ter plaatse kennis nam van de situatie en problematiek van de Frans-Vlamingen, cf. Deprez (1972: 102). De Baecker nam actief deel aan de Nederlandse taalcongressen in 1850 in Amsterdam en in 1851 in Brussel, waar hij als spreker optrad en contacten legde met Nederlandse taalbeoefenaars, o.a. met Jozef A. Alberdingk Thijm en Johan Winkler.

⁹ Over Louis de Baecker cf. Brachin (1988), Verbeke (1998a) en Bourdel (2014).

In 1852 stichtte de Baecker, samen met Edmond de Coussemaker en Victor Derode, de *Société dunkerquoise des Sciences, des Lettres et des Arts*. Hij is het ook die reeds op 9 maart 1853 aan Snellaert de oprichting meldde van het *Comité flamand de France* (Deprez 1972: 114-115), hoewel officieel pas op 10 april 1853 de stichting van het *Comité* ten huize van Edmond de Coussemaker in Duinkerke een feit was (Detrez 1954: 31). Dat de Coussemaker voorzitter van de vereniging werd en L. de Baecker op de tweede plaats kwam als ondervoorzitter (zoals ook bij de *Société Dunkerquoise* het geval was) is enigszins verklaarbaar. In tegenstelling tot Edmond de Coussemaker trad de Baecker op als militant taalijveraar t.o.v. het politiek gezag. Hij had immers in 1851 als kantonnaal afgevaardigde in een rapport aan de Minister van Onderwijs een pleidooi gehouden voor verplicht onderwijs in het Nederlands in Noord-Frankrijk, nadat in 1850 de streektalen bij wet verboden waren. Toen als gevolg van die wet op 27 januari 1853 een verordening van de Academische Raad van het Département du Nord, elk Vlaams onderwijs in de scholen uitdrukkelijk verbood, werd als onmiddellijke reactie daarop, in maart-april 1853, het *Comité flamand de France* opgericht, waarbij de Baecker ‘medestichter’ werd genoemd. Mogelijk had zijn militante actie hem in officiële hogere kringen in discredit gebracht. Het is echter opvallend dat oude bekenden van de Baecker zoals F. Snellaert, J. de Saint-Genois, P. van Duyse, C.P. Serrure, Charles Carton, Ferdinand van de Putte, van bij de stichting lid werden van het *Comité*, evenals verschillende andere buitenlandse deelnemers aan de Nederlandse taalcongressen, met name J. Alberdingk Thijm, Johan Winkler, en de Duitsers F.J. Mone, A.H. Hofmann von Fallersleben, Jacob Grimm, J.M. Firmenich en August Reichensperger, terwijl Edmond de Coussemaker pas aan het 7de taalcongres in Brugge, in 1862, deelnam, veel later dus dan de oprichting van het *Comité*.

In 1855 verscheen van Louis de Baecker in Gent de uitgave *Chants historiques de la Flandre*, terwijl eind juli van hetzelfde jaar, eveneens in Gent de *Chants populaires des Flamands de France* van Edmond de Coussemaker al op de drukpersen lag. Mogelijk groeide daardoor een zekere naijver tussen beiden. Het was ook de Baecker die in tegenstelling tot Edmond de Coussemaker heel wat studies geschreven had om zijn streekgenoten in contact te brengen met de Nederlandse cultuur van boven de grens. Nuyttens (1985: 95-96 en 112-118) noemt hem de voornaamste gezagvolle taalactivist in Frans-Vlaanderen. Het was met leedwezen dat de Baecker opmerkte dat de leden van het *Comité* zich meer bezighielden met plaatselijke geschiedenis en folklore dan met taal. Na enkele jaren heeft hij zich van het *Comité* gedistantieerd (dat gebeurde in 1861) en uiteindelijk zelfs ontslag genomen (in 1866).

Hij werd evenwel voorzitter van de *Société des Antiquaires de la Morinie de Picardie* en trad ook nog op als *inspecteur des Monuments historiques du Département du Nord*.¹⁰ De rol van de Baecker i.v.m. de Gentse relaties van het *Comité flamand* lijkt mij fel onderschat, evenals zijn aandeel in de oprichting ervan, waar hij helemaal in de schaduw van Edmond de Coussemaker bleef.¹¹

Als voorzitter van het *Comité flamand de France* verwierf Edmond de Coussemaker groot aanzien. Er verschenen zelfs in Nederland recensies van zijn publicaties, o.a. in de *Algemeene Konst- en Letterbode* (Haarlem, 1854, p. 105 en 1857, p. 206) en in J. Alberdingk Thijms *Dietsche Warande* (Amsterdam, 1857). Door toedoen van Johan Winkler verkreeg Edmond de Coussemaker het lidmaatschap van de prestigieuze *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* in Leiden. Het was één van de vele internationale onderscheidingen die hem te beurt vielen. Hoewel zijn prestaties op musicologisch gebied het meest opvielen, verschenen in de *Annales* van het *Comité flamand de France* talrijke historische bijdragen van zijn hand. Zijn meest omvangrijke en belangrijkste publicatie is evenwel *Troubles religieux du XVIème siècle dans la Flandre Maritime 1560-1570* (4 delen), uitgegeven in 1876 in Brugge onder de auspiciën van de plaatselijke *Société d'Emulation*, misschien door toedoen van J. Kervyn de Lettenhove, lid van het bestuur van de *Société*, die eveneens lid was van het *Comité flamand*. Het werk verscheen postuum en werd ingeleid door een indrukwekkende en uitvoerige *Notice sur la vie et les travaux de M. Edmond de Coussemaker* (p. I-LII) door de gereputeerde Noord-Franse geleerde Chanoine C. Dehaisnes. Waarschijnlijk is het magnum opus van Edmond de Coussemaker een inspiratiebron geweest voor de Brugse kanunnik A. C. De Schrevel met zijn *Troubles religieux du XVIème Siècle 1566-1568*, Brugge 1894, evenals zijn *Recueil de documents relatifs aux Troubles religieux en Flandre 1577-1584*, 3 dln., Brugge, 1921-1928. In elk geval kon Edmond de Coussemaker gerust sterven met de gedachte 'Exegi monumentum aere perennius' (cfr. Horatius, C. 3,30,1).

¹⁰ Zie in dat verband, Devliegher (2014: 29-34) en ook Brachin,(1982: 143-184 en 1985: 7-10).

¹¹ Vgl. Solange de Coussemaker (2012), waar op p. 62 slechts enkele regels aan de Baecker worden gewijd.

3. IGNACE DE COUSSEMAKER, ‘GRAND AMI DE GUIDO GEZELLE’

Ignace de Coussemaker, achterneef van Edmond de Coussemaker, werd geboren in Belle in 1842, als zoon van Justin en van Marie-Adèle van Merris. Zijn moeder stierf toen hij pas 18 maanden oud was. Hij en zijn broer Elie werden opgevoed door grootvader Van Merris. Ignace was autodidact en in de traditie van de familie, schepen van Belle, arrondissementslid en voorzitter van het plaatselijk landbouwkundig genootschap. Hij trouwde met Marie de Bavière, die 16 jaar later stierf in het kinderbed samen met haar eerste kind. Als weduwnaar zonder nageslacht heeft hij zich in zekere zin ontfermd over de kinderen van zijn broer Elie, wiens vrouw, ook een Van Merris, eveneens vroegtijdig was gestorven. Hun oudste zoon Felix (1874-1921) werd geestelijke erfgenaam van Ignace. Felix bleek een niet onverdienstelijk historicus die nauwe contacten onderhield met o.a. de *Société d’Emulation* in Brugge.¹²

Nauwelijks 20 jaar oud was Ignace de Coussemaker reeds werkend lid van het *Comité flamand*, ongetwijfeld onder de vleugels van Edmond de Coussemaker. Deprez (1985: 234) noemt Ignace de Coussemaker onterecht ‘een zoon van een van de stichters van het *Comité flamand*’. Zij scheidden bijna twee generaties maar waren verwant door hun vaders, die volle neven (cousins germains) van elkaar waren. Bij het eeuwfeest van het *Comité flamand de France* op 23 augustus 1953, werd er een herdenkingsmis opgedragen voor de overleden leden uit Belle, waarbij Edmond en Felix de Coussemaker vernoemd werden maar niet Ignace ... Daarentegen is hij in de Gezelle-literatuur welbekend en ook nu nog wordt in Frans-Vlaanderen Ignace de Coussemaker bestempeld als ‘grand ami de Guido Gezelle’. Hoe kwam die relatie tot stand en waarvoor staat ze?

Karel de Busschere (1977) heeft aangetoond dat Gezelle in de beginjaren van *Rond den Heerd* reeds aandacht had voor Frans-Vlaanderen en het Frans-Vlaams, omdat hij toen verschillende liederen uit de *Chants populaires* van Edmond de Coussemaker (1856) herdicht heeft.¹³ Kende Gezelle die uitgave van de Coussemaker? Het is natuurlijk best mogelijk dat hij bij een van zijn bezoeken aan Charles Carton in Brugge over de *Chants populaires* was ingelicht of daar zelfs het boek gezien heeft (cf. Muylaert 1986). Zoals gezegd

¹² Cf. het ‘In Memoriam Felix de Coussemaker’, in: *Annales de la Société d’Emulation*, dl. LXVI (1923), p. 165-166.

¹³ De Busschere (1977) met verwijzing naar *RdH*, I(1865-66), p. 221-222;– *RdH* II(1867), p. 290 en ondertekend GG.;– *RdH*, V(1870), p. 42-53. Zie ook Moeyaert (1999: 61-73).

kreeg Carton als voorzitter van het Brugs Geschiedkundig Genootschap, de *Société d'Emulation*, van bij de stichting van het *Comité flamand*, de vererende aanstelling als buitenlands erelid. Bovendien had hij zelf een grote belangstelling voor 'oude Vlaamse liederen' zoals blijkt uit de uitgave van het *Gruuthuse handschrift* onder de titel *Oudvlaamse liederen en andere gedichten der XIVde en XVde eeuwen* (uitgegeven door de *Maetschappij der Vlaemsche Bibliophilen*, Gent 1848-49), zie Van Biervliet (1986a). In elk geval is het toch vreemd dat Gezelle in *Rond den Heerd* nooit naar het boek van Edmond de Coussemaker gerefereerd heeft: de stukjes verschenen anoniem en een enkele keer signeerde Gezelle zelfs met eigen initialen.

Het is pas in 1884 dat er aanwijzingen zijn van Gezelles omgang met Frans-Vlamingen, meer bepaald met leden van het *Comité flamand de France*. Eind mei 1884 bezocht hij François Augustin van Costenoble, pastoor in Vleteren en ontmoette hij daar bij dezelfde gelegenheid ook Ignace de Coussemaker, cf. Deprez (1985: 234-235 en 239). Beiden waren geboren Bellenaars en op dat ogenblik ondervoorzitters van het *Comité flamand*. In de Gezelle-literatuur wordt Belle onterecht als ontmoetingsplaats vermeld.¹⁴ Immers, korte tijd nadien, ontving Gezelle een eerste brief van Ignace de Coussemaker van 15 juni '84 waarin die uitdrukkelijk verwijst naar: 'notre entrevue de Flêtre'.¹⁵ Hoe kwam Gezelle in Vleteren terecht? Decoo (1980) en Deprez (1985) concluderen terecht dat het contact tot stand kwam door Augustin van Costenoble, via zijn neef drukker Charles Beke in Kortrijk. Gezelle was toen al meer dan tien jaar goed ingeburgerd in Kortrijk als onderpastoor van de O.L.V. parochie en geëngageerd in het plaatselijke cultuurleven. Sedert 1873 schreef hij nl. een rubriek over taal, geschiedenis en volksgebruiken, aanvankelijk in het weekblad *De Vrijheid*, nadien in de *Gazette van Kortrijk* onder de titel 'Oud Kortryksch'. Hij ondertekende zijn stukjes veelbetekenend met 'Loquela', de titel van zijn taalkundig woordenboek waarvan de eerste afleveringen in 1880 van de pers kwamen. In die zin kan men veronderstellen dat Van Costenoble op een bepaald moment over Gezelles *Loquela* gehoord had of de rubriek 'Oud Kortryksch' van hem gelezen had, en dat zo de gedachte was ontstaan om iets dergelijks voor Frans-Vlaanderen uit te geven. Wellicht

¹⁴ Zie Beirens (1982: 133) en Gevaert (1984: 201-202), *Brief nr. 57*, van Guido Gezelle uit Kortrijk, 29 mei 1884, aan Johan Winkler.

¹⁵ Zie Decoo (1980-1981); daarin 8 brieven van Ign. de Coussemaker, aan Gezelle. Tekstweergave van oudste brief van Ign. De Coussemaker van 15 juni 1884, p. 127 en dl. 2, p. 58. (Origineel in Brugge, *Biekorfbibliotheek*, *Guido Gezellearchief (GGA)*, waaruit ook blijkt dat Gezelle bekend is met drukker Beke; – Zie ook Verstraeten (1980: 222-223), aantekeningen bij Brief 25 van E. Rembry van 17 juli 1884 aan Gezelle.

daarom werd Gezelle naar Vleteren uitgenodigd en door pastoor van Costenoble aan Ignace de Coussemaker voorgesteld.

De avond van zijn thuiskomst uit Frans-Vlaanderen, op 29 mei 1884, schreef Gezelle aan de Nederlandse taalkundige Johan Winkler, dat hij daarheen was gereisd ‘met het opzet om in dit mij onbekend land de grondsteenen te leggen van een bladtje dat ik geheeten hebbe ‘*Ons oud Vlaemsch*’.¹⁶ En hij voegde eraan toe dat het ‘de Loquela van de Frans-Vlamingen’ zou kunnen zijn. Gezelle vertelt daarbij dat hij ‘2 mannen’ had gevonden, ‘geboren Bellenaars’ die het werk met raad en daad zouden ondersteunen (cf. Beirens 1982: 131-133). Gezelle geeft de indruk dat hij op eigen initiatief naar Vleteren is gegaan, hetgeen onwaarschijnlijk lijkt, aangezien ‘het land hem onbekend’ was. In elk geval begon zo Gezelles relatie met de Frans-Vlamingen, in eerste instantie met F.A. van Costenoble (Belle 1821-1901), van wie 52 brieven (1884-1898) in het Guido Gezelle-Archief in de Biekorfbibliotheek van Brugge bewaard worden, en ook met Ignace de Coussemaker, van wie er zich op dezelfde plaats 8 brieven (15 juni 1884 – 26 aug. 1888) bevinden. Het is niet verwonderlijk dat beide ‘Bellenaars’ gecharmeerd waren door een zo onderlegde en minzame priester-dichter-journalist met vele interessante connecties in binnen-en buitenland. Op voorstel van F.A. van Costenoble werd Gezelle dan ook bij de eerstvolgende bijeenkomst van het *Comité flamand de France* begin juli 1884, als lid voorgesteld en aanvaard. Gezelle ontving het diploma pas op 18 november 1885, een maand voor het verschijnen van het eerste en enige nummer van *Ons Oud Vlaemsch*. Nochtans had hij zich ingespannen om medewerkers en abonnees te ronselen. Daarvan getuigen brieven o.a. aan August Cuppens¹⁷ en aan Eugeen van Oye. Laatstgenoemde had Gezelle echter onmiddellijk laten weten dat de mensen in Oostende dat Frans-Vlaemsch ‘onverstaanbaar’ vonden omdat het ‘geen Vlaams’ was!¹⁸ Kanunnik Rembry in Brugge had niet minder dan 247 adressen in binnen- en buitenland opgestuurd en in Frankrijk waren er 161 inschrijvers. Aan ‘zanters’ ontbrak het evenmin. Het mocht evenwel niet baten. Zoals blijkt uit de start van *Rond den Heerd* was Gezelle enthousiast en gedreven, hij borrelde van inspi-

¹⁶ Misschien dacht Gezelle daarbij aan het lemma ‘*Ons oud Vlanderen*’ in De Bo’s *Westvlaemsch Idioticon* (Brugge, 1873), zie notitie ‘Ons oud Vlanderen’, in: *Biekorf*, I (1890), p. 272.

¹⁷ Baur (1939, dl. 2: 183-185, nr. 151b, ongedateerde brief (december 1884) en nr. 153a eveneens ongedateerd; brief (januari 1886) van GG aan A. Cuppens.

¹⁸ Baur en Verdeyen, (1937: 199-200), nr. 108b ongedateerde (januari 1886) brief van GG aan Eugeen Van Oye en brief nr. 109a van 31 jan. 1886 van Van Oye aan GG.

ratie maar was onbekwaam op het vlak van organisatie. Het blad werd immers gedrukt bij Jules De Meester in Roeselare maar vanuit Belle verstuurd door J. Foucherouille, die tevens ‘algemeen berekker’ was. En dat alles was niet vanzelfsprekend in een tijd zonder auto’s, computers of I-phones maar wel met reële landsgrenzen.

In elk geval deed de mislukking van *Ons oud Vlaemsch* geen afbreuk aan de relatie en vriendschappen van Gezelle met de Frans-Vlamingen, zie W. M(uylaert) (1999). Deprez (1985: 131-132 en 231-234) vermeldde 130 teruggevonden brieven (GGA, Brugge) van leden van het *Comité flamand*, die evenwel voornamelijk handelen over sociaal contact, amicale omgang en uitnodigingen voor vergaderingen. Daarbij vroeg zij zich af waarom er van Gezelle in Frankrijk geen correspondentie gevonden werd. Het antwoord is evident: Noord-Frankrijk werd door twee wereldoorlogen verwoest en heel veel is platgebrand. Uit de weinige brieven van Ignace de Coussemaker blijkt wel zijn achting en genegenheid voor de Vlaamse priester-dichter en taalkundige. Hij stuurde hem persoonlijke uitnodigingen voor de vergaderingen van het *Comité* en bood hem telkens ook gastvrijheid aan.¹⁹ Op vraag van de Coussemaker bemiddelde Gezelle bij Hugo Verriest, principaal van het college in Ieper om in de herfst van 1886 daar een vergaderlokaal te mogen gebruiken.²⁰ Bij die gelegenheid werd Verriest eveneens het lidmaatschap van het *Comité flamand* aangeboden. Op voorstel van Gezelle waren reeds Seraphien Dequidt, Jozef Samyn en Juliaan Claerhout als leden aangenomen, cf. Persyn (1975: 45).

Tekenend voor de (wederzijdse) achting van Gezelle voor Ignace de Coussemaker is het feit dat hij als lid van de pas opgerichte *Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde* te Gent op de vergadering aldaar van november 1886, Ignace de Coussemaker als briefwisselend lid heeft voorgesteld, tezamen met de toen hoogbejaarde Louis de Baecker, cf. Depoortere (1984: 53, 67-68 en 249). Wanneer Ignace de Coussemaker op 14 januari 1890 schielijk overlijdt, wordt Gezelle door de *Vlaamse Academie* belast met het schrijven van een ‘In Memoriam’.²¹ Gezelle is niet naar de begrafenis geweest in Belle, maar hij nam in zijn tekst van 19 bladzijden 8 pagina’s over uit de lijkrede

¹⁹ BRUGGE BIEKORFBIBLIOTHEEK, *GGA*, 8 brieven van Ign.de Coussemaker aan GG, waarvan de eerste dateert van 15 juni 1885 en de laatste van 26 aug. 1888, zie ook Christine Decoo (1980-81, dl. 1: 127-139), met verklarende noten in dl. 2: 58-62.

²⁰ Decoo (1980-1981, dl. 1), brief van Ign. de Coussemaker van 11 aug. 1886 aan Gezelle.

²¹ Guido Gezelle, ‘Igenaas-H.-J.-L. De Coussemaker’, in: *Jaarboek der Koninklijke Vlaamsche Academie...* Gent, 1891, p. 127-148 met op p. 133-140 de lijkrede van C. Dehaisnes.

van Chanoine Dehaisnes. Daarvoor ontving hij een vriendelijke bedankingsbrief van 14 juni 1891, vanwege Elie de Coussemaker, de broer van Ignace. Daarin wordt hem verzekerd dat de bibliotheek van zijn broer ‘sera pieusement et fidèlement conservée’.²² Het dient wel gezegd dat Gezelle bijna onmiddellijk na het overlijden van Ignace de Coussemaker daarover berichtte in *Biekorf*.²³ Daar noemt hij hem ‘inschrijver en meewerker’ van het blad en belooft de inzendingen die hij van de Coussemaker ontving, ‘op tijd en stond’ gaandeweg te publiceren. In tegenstelling tot Désiré Carnel, Camille Looten en François Augustin van Costenoble, staat Ignace de Coussemaker evenwel niet als medewerker vermeld in de ‘Voorboodschap’ van *Biekorf*. Als auteur heb ik hem in *Biekorf* evenmin bij naam kunnen terugvinden. Misschien was hij de anonieme inzender van de bijdrage *Branden in Belle*, steunend op een 18de-eeuws handschrift van Gratiaen-Anthone Vervot (*Biekorf* 1, 1890: 347-351). In de eerste tien jaargangen van *Biekorf* – dus tot aan de dood van Gezelle – komen er regelmatig en dikwijls anoniem, kleine verslagen over bijeenkomsten van het *Comité flamand de France*, die ook van de hand van C. L. (Camille Looten) of Johan Winkler kunnen zijn. Gezelle zelf schreef dikwijls prettige stukjes over het Frans-Vlaams zoals in ‘Godewaerdsvelde’ (*Biekorf* 2, 1891: 175-176). Vooral opvallend is de vaste rubriek *Frans-Vlanderen* voor het merendeel anoniem, die echter na Gezelles overlijden onmiddellijk wegvalt.²⁴

Na de dood van Ignace de Coussemaker, werd Gezelle in 1891 erelid van het *Comité flamand* maar bleef in contact met diverse leden van de vereniging, van wie enkelen aan *Biekorf* meewerkten.²⁵ Echt vriendschappelijke omgang onderhield hij met enkele dorpspastoors, in eerste instantie met François Augustin van Costenoble, hoewel deze over het taalgebruik in *Biekorf* allerminst opgetogen was en Gezelle ongezouten zijn mening gaf: ‘*Par votre nouvelle orthographe, par votre construction et par vos mots hollandais, vous avez creusé un abîme entre vous et nous*’, cf. De Vos. Niettemin bezorgde Gezelle op verzoek van Van Costenoble in 1891 een heruitgave van *Oefeninge van de drie Goddelijke deugden*, gedrukt in Ieper 1704 op naam van Jacob Sohier,

²² BRUGGE, *GGA*, Brief van Elie de Coussemaker van 14 juni 1891. Zie ook Decoo (1980-1981, dl. 1: 140).

²³ ‘Anoniem, ‘Mingelmare’, in: *Biekorf* 1 (1890), p. 63-64.

²⁴ Zie *Bladwijzer* voor de eerste tien jaargangen van *Biekorf*, Bijvoegsel bij deel XI (1900), p. 11-12.

²⁵ Camille Looten, hoogleraar in Rijsel, zag met leedwezen dat het *Comité flamand de France* niet veel aandacht meer aan ‘de moedertaal’ besteedde en dat de leden van de vereniging beter met *Biekorf* zouden moeten meewerken. Zie in *Biekorf*, I (1890), p. 31.

toen pastoor in Vleteren (1700-1712).²⁶ Ook met Emile Descamps in Zerkel en Louis Verbèque in Cassel werd de vriendschap onderhouden. Naar aanleiding van de inhuldiging van een gedenkplaat voor de 16de-eeuwse Vlaamse kroniekschrijver Jacob de Meyere (Meyerus) in de Sint-Erasmuskerk van Vleteren op 24 sept. 1895, schreef Gezelle ter intentie van pastoor Van Costenoble het gedicht 'Tot Vleteren' (*Verzameld dichtwerk*, deel 5: 240). Voor pastoor Louis Verbèque, bij wie Gezelle op 13 sept. 1896 in Cassel op bezoek was, verschenen de 'Casselkoeien' in *Biekorf* (jrg. 7, 1896: 331-332) in november 1896. Voor pastoor Emile Descamps in Zerkel (Sercus) dichtte hij in oktober 1895 'O Zerkel' (*Verzameld dichtwerk*, deel 7: 299) en na een bezoek aan dezelfde, in gezelschap van Serafien Dequidt in juni 1898, schreef hij in *Biekorf* het prettige verhaal 'A l'Ezelstap' (*Biekorf*, IX, 1898: 198-202 en 214-218).

4. IGNACE DE COUSSEMAKER EN EDWARD GAILLIARD: 'DE KEURE VAN HAZEBROEK'

Edward Gailliard (1841-1922) was de laatste telg van een bekende Brugse drukkersfamilie, waarvan sommige leden ook historisch, genealogisch en taalkundig werk geleverd hebben.²⁷ Door de ziekte van zijn vader J.J. Gailliard († 1867) moest Edward reeds in 1862 zijn studies in Parijs onderbreken om in Brugge de drukkerij en boekbinderij te gaan leiden. In 1864 nam hij de zaak over. Edward Gailliard werd drukker (dikwijls ook auteur of medewerker) van diverse historische werken. Hij drukte bijvoorbeeld de eerste vijf jaargangen van *Rond den Heerd*, dat Gezelle samen met James Weale in 1865 oprichtte. Voor laatstgenoemde drukte hij o.a. ook het kunsthistorisch tijdschrift *Le Beffroi* (1863-1873), het *Bulletin* van de *Gilde de St. Thomas et de St. Luc* (1863) en het tijdschrift *La Flandre* (1867-1885), waaraan behalve Weale o.a. Louis Gilliodts en ook Gailliard zelf meewerkten. In 1872 raakte de drukkerij aan de rand van het failliet door de faling van de Brugse Bank Dujardin. Gailliard mocht de lopende zaken afhandelen onder toezicht van

²⁶ Decoo (1980-1981, dl. 1: 122-123, brief nr. 52 vanwege van Costenoble, ongedateerd (na 1890) aan Gezelle. Het boekje met een biografische schets van Sohier door Van Costenoble, werd herdrukt in 1891 bij de Gebr. De Plancke in Brugge waar ook *Biekorf* van de pers kwam; – Zie ook Bakker (1998: 92), met vermelding van Sohier die haar blijkbaar onbekend was; en Verstraeten (1980) p. 138, Brief van Rembry van 13 jan. 1892 aan Gezelle, evenals p. 318-319, aantekeningen.

²⁷ In die zin werd de vader van Edw. Gailliard in de eerste jaren van het *Comité flamand de France* het lidmaatschap aangeboden, zie A. Withoek (1994): 126).

zijn Gentse confrater Annoot-Bræckman, tot in 1877 (cf. Simons, 1984: 106, en 2013: 126). Gelukkig voor hem kreeg Gailliard in die periode opdrachten o.a. van het Brugs Stadsbestuur. Tussen 1871 en 1878 drukte hij de zes delen plus de *Introduction* van de *Inventaire des chartes*, uitgegeven door stadsarchivaris Louis Gilliodts van Severen. Bij die opdracht diende Gailliard zelf te zorgen voor registers op het werk, nl. een deel *Table Analytique*, een deel *Table des noms de famille* en een *Table des noms de lieux* plus een *Glossaire flamand*. Dit laatste deel telde bijna 1000 bladzijden in folio. Daarmee vestigde Gailliard zijn reputatie van lexicograaf. Hij was niet toevallig leerling geweest van Lodewijk De Bo in Sint-Lodewijks te Brugge en van Gezelle in het Kleinseminarie te Roeselare, twee ‘zanters’ van oude Vlaamse woorden. Het werk werd volledig opgenomen in het *Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal* door L.A. Te Winkel en M. de Vries en bezorgde Gailliard ook het lidmaatschap van de *Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde* te Gent van bij haar stichting in 1886. Gailliard drukte in 1873 het *Westvlaamsch Idioticon* van De Bo. Na het financiële debacle richtte Gailliard in 1884 opnieuw voor eigen rekening een kleine drukkerij op aan het Prinsenhof nr. 4 in Brugge, weliswaar voor korte tijd. Immers, datzelfde jaar werkte hij reeds als hulparchivaris in het Rijksarchief van Brugge en van 1886 tot 1905 was hij conservator van het Rijksarchief in Antwerpen, cf. De Flou (1924) en Rombauts (1985).

Het was de Brugse stadsarchivaris Louis Gilliodts, die Gailliard in 1888 als lexicograaf aanbeval bij Ignace de Coussemaker om hem te helpen bij de uitgave van het Middelnederlandse handschrift van *De Keure van Hazebroek* van 1336. Gilliodts was geen onbekende in Noord-Frankrijk. Hij had aan de Ecole des Chartes in Parijs gestudeerd en was sedert 1881 lid van de *Société des Antiquaires de la Morinie*. Bovendien bezat hij eigendommen in Frans-Vlaanderen in de buurt van Killem (cf. Vandewalle 1980: 42 en 61, en 1981: 289-293). Begin augustus 1888 organiseerde Gilliodts in Brugge een rendez-vous met Ignace de Coussemaker en Edward Gailliard. Het was een gelukkige ontmoeting. Omdat hij waarschijnlijk zelf onvoldoende thuis was in het ‘oud Vlaams’, was het de bedoeling van Ignace de Coussemaker, dat Gailliard een Franse vertaling zou maken van de *Keure*, waarop hijzelf dan verder zou kunnen studeren met het oog op een publicatie in de *Annales* van het *Comité flamand de France*.²⁸ Eind augustus 1888 was Gailliard reeds in het bezit van

²⁸ Over de geschiedenis van Ignace de Coussemaker en zijn vooropgezette uitgave van *De Keure*, zie het ‘Voorbericht’ in Edw. Gailliard, *De Keure van Hazebroek van 1336 met aantekeningen en glossarium*, dl. 1, Gent, 1894, p. V-XXIV.

het handschrift van *De Keure*. Bij die gelegenheid schreef de Coussemaker aan Gailliard: ‘*De concert avec M. Gilliodts, faites tout ce que vous jugerez convenable pour faire une publication intéressante et utile. Vous êtes experts dans la chose*’. En verder ‘*Pendant que vous possédez le manus., profitez-en pour en faire toutes les notes paléographiques*’.²⁹

De samenwerking verliep vlot en in een gemoedelijke sfeer. De Coussemaker bezorgde Gailliard interessante boeken die hij anders moeilijk in Brugge of Gent had kunnen vinden, om zich in de geschiedenis van Hazebroek te verdiepen. Eind oktober 1888 kwam de Coussemaker opnieuw naar Brugge. De opdracht bleek immers niet zo simpel. Gailliard was nl. tot de conclusie gekomen dat een ‘eenvoudige’ vertaling van *De Keure* onmogelijk was zonder een grondige voorafgaande studie.³⁰ Gailliard stelde tevens voor om de vertaling van annotaties te voorzien en op het werk een *Table analytique* en een *Glossaire* te maken.³¹ Daarover bracht Ignace de Coussemaker verslag uit op de vergadering van het *Comité flamand* op 21 nov. 1888.³² Alles verliep blijkbaar vlot. Maar onverwachts stierf Ignace de Coussemaker op 14 januari 1890, nog geen 40 jaar oud. Na ontmoeting en onderhandelingen met Elie de Coussemaker en de notaris van de familie, werd samen met het Bestuur van het *Comité flamand* beslist dat Gailliard de uitgave van *De Keure* zou mogen voortzetten. Van augustus 1888 tot januari 1890 had deze daar al 1740 uren werk aan besteed, à 4 uur per dag, waarvoor hij zonder problemen vergoed werd.

Voortaan zette Gailliard de opvatting omtrent de uitgave geleidelijk aan naar eigen hand. In juli 1892 stelde hij voor een Franse vertaling van het handschrift in de *Annales* van het *Comité flamand* te publiceren, maar het *Glossaire* zou door de *Vlaamsche Academie* in Gent worden uitgegeven. Diezelfde maand, op 24 juli 1892, werd Gailliard op voorstel van secretaris Eugène Cortyl, als lid van het *Comité flamand* aanvaard. Voortaan zou laatstgenoemde zich met de zaak van de uitgave van *De Keure* inlaten. Aldus kwam Cortyl in

²⁹ Brief van Ign. de Coussemaker van 31 aug. 1888 uit Bailleul aan Edw. Gailliard (in Antwerpen?), in privébezit.

³⁰ In 1819 had burgemeester J. Cleenewerck van Hazebroek al een poging ondernomen om *De Keure* in eigentijds Vlaams om te zetten en hij had er ook een Franse vertaling van gemaakt die evenwel totaal onbruikbaar bleken.

³¹ Minuut van brief van Gailliard van 28 oktober 1888 aan Ign. de Coussemaker, in privébezit.

³² In een brief van 19 nov. 1888 van Eugène Cortyl aan Gezelle berichtte hij dat op de e.k. vergadering van het *Comité flamand*, Ignace de Coussemaker een inleiding zou voorlezen van zijn historische en taalkundige studie van *De Keure* van Hazebroek, zie Decoo (1980-1981, dl. 1: 39).

gezelschap van Camille Looten naar Brugge om met Gailliard over een ‘résumé’ te spreken voor de *Annales* van het *Comité flamand*. Intussen was Chanoine Jules Lemire van Hazebroek in 1892 zelf met een studie over *De Keure* van Hazebroek gestart met name op economisch, sociaal en industrieel gebied, en hij had dit eveneens ter publicatie aan de *Annales* gepresenteerd.³³ Het is toch eigenaardig dat hij in dat verband toen niet bij Gailliard had geïnformeerd maar wel bij Guido Gezelle te rade was gegaan.³⁴ Had Lemire na het overlijden van Ignace de Coussemaker er een ogenblik aan gedacht om zelf een uitgave van *De Keure* te bezorgen i.p.v. het werk verder aan Gailliard toe te vertrouwen?

Uiteindelijk werd *De Keure* van Hazebroek helemaal in Gent uitgegeven onder de auspiciën van de *Koninklijke Vlaamsche Academie*.³⁵ Op 30 januari 1894 ging Gailliard op uitnodiging van het *Comité flamand* naar de vergadering in Hazebroek om daar het eerste deel van de uitgave van *De Keure* voor te stellen.³⁶ Het comité was enthousiast en tot grote vreugde van de leden aanvaardde Gailliard toen om lid te worden van het uitvoerend comité voor het oprichten van een monument voor de 15de-eeuwse Vlaamse kroniekschrijver Jacob de Meyere of Meyerus.³⁷ Op 24 september 1895 waren zowel Gailliard als Gezelle aanwezig in Vleteren voor de onthulling van de gedenkplaat voor Meyerus in de kerk van pastoor Van Costenoble.

Ten slotte verscheen in 1905 het vijfde en laatste deel van de uitgave van *De Keure*. De weerklank en waardering waren zeer groot.³⁸ Van talrijke bekende geleerden ontving Gailliard hartelijke lofbetuigingen en appreciatie voor zijn

³³ Brief van Eugène Cortyl uit Belle van 24 juli 1892, p. 6-7, in privébezit.

³⁴ Moeyaert (1999: 67-68) beweert dat Lemire op 7 juni 1892 Gezelle in Kortrijk heeft opgezocht betreffende *De Keure* omdat Lemire van plan was daarover te spreken op een congres van de *Sociétés Savantes* in Parijs. Voor de briefwisseling van Jules Lemire met Gezelle, zie Deprez (1985: 236). Over Lemire, zie: Nuyttens (1982).

³⁵ Zie in dat verband het ‘*Rapport présenté à M. Bonvarlet, président du Comité...*’ Brief van l’abbé Looten uit Rijsel 26 november 1894 o.a. over de rechten van publicatie van het *Comité flamand* van *De Keure*, in privébezit.

³⁶ Brief van Eugène Cortyl van Belle, 21 jan. 1893 aan Edw. Gailliard, bewaard in privébezit.

³⁷ Brieven van E. Cortyl van Belle van 26 mei en van 3 juli 1895 aan Gailliard, in privébezit.

³⁸ Verslagen, o.a. zeer uitgebreid in: *La Patrie* van 15 juni 1906, p. 1-2. en in *L’Indicateur de l’Arrondissement d’Hazebroeck*, 20 mei 1894, knipsels in privébezit. Over *De Keure* van Hazebroek schreef E. Denys een uitvoerige recensie in *Biekorf*, IV (1895), p. 145-151, 161-166 en 177-182.

werk. Daarvan getuigen meer dan 60 brieven en kaarten in privébezit.³⁹

Net voor het verschijnen van het laatste deel van *De Keure* was Edward Gailliard benoemd tot vast secretaris van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde, ter opvolging van Frans de Potter. Tot 1922, enkele maanden voor zijn dood, bleef hij die functie waarnemen. Zijn kennis van het Middelnederlands en andere vroegere stadia van het Nederlands bracht hij die hele tijd in lezingen en mededelingen van het genootschap ten gehore (De Flou 1924 en Rombauts 1985), maar een grote onderneming in Frans-Vlaanderen is er niet meer gekomen.

Literatuurlijst

- A.V.Z.D.N.** (1915-1922). In memoriam Edw. Gailliard, in *Annales de la société d'emulation de Bruges*, LXV, p. 344-348.
- Bakker, N.** (1998). *Gezelles woordentas*, Leiden.
- Baur, F.** (1939). *Brieven van, aan en over Gezelle, Jubileumuitgave*, dl. 2.
- Baur, F. & R. Verdeyen** (1937). *Brieven van, aan en over Gezelle, Jubileumuitgave*, dl. 1, *Briefwisseling Gezelle-Van Oye*.
- Beirens, D.** (1982). 'De geschiedenis van 'Ons oud Vlaemsch', tijdschrift van Guido Gezelle', in *De Franse Nederlanden*, jaar 1982.
- Bourdel, W.** (2014). *De saga van Lodewijk. Over Lodewijk De Baecker, voorvechter van de Nederlandse Gedachte in Frankrijk*, s.1.
- Brachin, P.** (1982). 'Een pionier van de Franse nederlandistiek: Louis De Backer (1814-1896)', in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, p. 143-184.
- Brachin, P.** (1985). 'Ba(e)cker, Louis de', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 11, kol. 7-10.
- Brachin, P.** (1988). 'Un pionnier, Louis de Baecker (1814-1896)', in *De Franse Nederlanden*, jaarboek 13, p. 65-78.

³⁹ Voor gegevens over de uitgave van *De Keure* door Gailliard, putte ik deels uit een bundel onontgonnen correspondentie in eigen bezit. Die verzameling correspondentie, die ik op 30 jan. 2018 in het archief van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde in Gent gedeponneerd heb, omvat ongeveer 120 brieven en briefkaarten uit de periode 1888-1906 van Frans-Vlamingen e.a. aan Edward Gailliard. De helft daarvan handelt over de voorbereiding van de uitgave van *De Keure van Hazebroek*, met 29 brieven van Ignace de Coussemaker, 16 van Eugène Cortyl, 7 van Jules Lemire en 1 van Dr. Looten (feitelijk een kopie van een brief aan A. Bonvarlet, toenmalige voorzitter van het *Comité flamand*). De overige correspondentie betreft appreciaties en inlichtingen betreffende de uitgave van *De Keure*. Daar zijn veel bekende namen bij: behalve de zopas vermelde, o.a. Karel De Flou, Louis Gilliodts, Henri Pirenne, Adolf Duclos, Kan. De Schrevel, Ernest Rembry, Theofiel Coopman, Willem Devreese, Felix Bethune en zijn neef Jean-Baptiste de Bethune (zoon van Jean Bethune of *Jan Gotiek*).

- Carlier, M.** (2013). 'Jules Cordonnier (1833-1893), Leven en werk van een Ieperse stadsarchivaris', in *Biekorf*, 113, p. 19-21.
- Carton, Ch.** (1848-1849). *Oudvlaamsche liederen en andere gedichten der XIVde en XVde eeuwen*, Gent.
- De Baecker, L.** (1850). 'Les Flamands de France. Précis historique de la Langue flamande en France', in *Messenger des sciences historiques*, Gent 1850, p. 173-221 en 409-477.
- Debevere, R.** (1970). 'Coussemaker, Karel Edmond Hendrik, de', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 4, kol. 178-191.
- De Bo, L.** (1873). *Westvlaamsch Idioticon*, Brugge.
- De Brabandere, F.** (1977). *Stallaert's Glossarium van verouderde rechtstermen*. 3 delen, Handzame-Kortemark.
- De Busschere, K.** (1977). 'Gezelle leentjebuurt spelend in Frans-Vlaanderen', in *Huldeboek André Demedts*, Kortrijk, p. 59-68.
- Decoo, C.** (1980-1981). *De brieven van elf vooraanstaande Frans-Vlamingen aan Guido Gezelle (1884-1899)*, licentiaatsverhandeling RUG, 1980-1981, 2 delen.
- De Coussemaker, E.** (1876). *Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre Maritime 1560-1570*, 4 dln., Brugge.
- De Coussemaker-van Robais, S.** (2010). *Le Comité flamand de France, une société savante frontalière et régionaliste 1853-1940*, thèse, Université Paris IV Sorbonne en KULeuven.
- De Coussemaker, S.** (2012). 'Le Comité flamand de France (1843-1940), société savante ou mouvement régionaliste?', in *Histoire, Economie et Société*, 31, p. 59-74.
- De Flou, K.** (1916-1938). *Woordenboek van de Toponymie*, 18 dln, Gent-Brugge.
- De Flou, K.** (1924). 'In memoriam Edward Gailliard', in *Jaarboek van de KVA*, Gent, 1924, p. 50-61 en 152-163.
- Dehaisnes, C.** (1876). 'Notice sur la vie et les travaux de M. Edmond de Coussemaker', in E. de Coussemaker 1976, p. I-LII.
- Depoortere, W.** (1984). *Gezelles lidmaatschap van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde 1886-1899*. Licentiaatswerk Gent.
- Deprez, A.** (1965). *Brieven van, aan en over Jan Frans Willems 1793-1846*, Brugge.
- Deprez, A.** (1972). *Kroniek van Dr. F.A. Snellaert*, Brugge.
- Deprez, A.** (1978). *Briefwisseling van Dr. Ferdinand Augustijn Snellaert, 1809-1872*, dl. 2, Gent.
- Deprez, A.** (1985). 'Over Gezelles briefwisseling met de Frans-Vlamingen (1884-1891)', in *De Franse Nederlanden, Jaarboek* 10.
- De Schrevel, A.C.** (1894). *Troubles religieux du XVIe siècle 1566-1568*, Brugge.
- De Schrevel, A.C.** (1921-1928). *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre 1577-1584*, 3 dln., Brugge.

- Detrez, L.** (1954). 'Le Livre du Centenaire (1853-1953) Flamands de France', in *Annales du Comité flamand de France*, XLV.
- Devliegher, L.** (2014). 'Louis de Baecker en de middeleeuwse kerken in Frans-Vlaanderen', in *Uit de korf van de Emulatie*, Brugge, p. 29-34.
- De Vos, An** (1997). *Gezelles 'gouden eeuw'*, Leuven.
- Gailliard, E.** (1894-1905). *De Keure van Hazebroek van 1336 met aantekeningen en glossarium*, Gent.
- Gevaert, D.** (1984). *De briefwisseling tussen Guido Gezelle en Johan Winkler*, dl. 2, *Brieven (1884-1899)*. Licentiaatswerk Universiteit Gent.
- Moeyaert, C.** (1999). 'Over de Schreve', in *'t Is al zoo van buiten; 't is al zoo van bin, Guido Gezelle in Kortrijk 1872-1899, tentoonstellingscatalogus*, Kortrijk 1999, p. 61-73.
- M(uylaert), W.** (1999). *Reizen in den geest. De boekenwereld van Guido Gezelle*, tentoonstellingscatalogus, Brugge, p. 175-179.
- Muylaert, W.** (1986). 'De relatie Gezelle-Carton: een inleiding', in *800 Jaar Spermalie*, tentoonstellingscatalogus, Brugge, p. 171-176.
- Nuyttens, M.** (1982). 'Priester-Volksvertegenwoordiger Lemire (1853-1928) en het regionalisme', in *De Franse Nederlanden*, jaarboek 7, p. 11-32.
- Nuyttens, M.** (1985). 'Uit de vroegste geschiedenis van het Comité flamand de France 1853-1876', in *De Franse Nederlanden*, Jaarboek 10, p. 87-88.
- Nuyttens, M.** (2003). 'Le Comité flamand et la Société d'Emulation de Bruges', in *Bulletin du Comité Flamand de France*, 2003, p. 8-9.
- Nuyttens, M.** (2012). *Inventaris van het archief van en over Prudens Van Duyse (1804-1859) bewaard in de KANTL te Gent*, Gent.
- Pauwels, J.** (2000). 'Het boekenbezit van Jan Frans Willems, Prudens van Duyse en Philip Marie Blommaert', in *Spiegel der Letteren* 42: 259-295.
- Persyn, J.** (1975). *Juliaan Claerhout*, Antwerpen.
- Roche, P.** (1961). 'Coussemaker, Edmond de', in *Dictionnaire de Biographie française*, dl. IX, p. 1082-1083.
- Rombauts, W.** (1985). 'Gailliard, Edward Louis', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 11, kol. 237-242.
- Rombauts, W.** (1997). 'Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde', in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, p. 193-199.
- Serrure, C.** (1834). 'Het Nederlandsch in Frankrijk', in *Nederduitsche Letteroefeningen*, Gent, p. 104-115.
- Serrure, C.** (1855). 'Het Nederlandsch in Frankrijk', in *Vaderlandsch Museum*, dl. 1, p. 215-249.
- Simons, L.** (1984). *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen*, dl. 1, Tielt.
- Simons, L.** (2013). *Het boek in Vlaanderen sinds 1800. Een cultuurgeschiedenis*, Tielt.

- Stalpaert, H.** (1965). 'Rond den Heerd en de volkskundige beweging', in *Biekorf* 66.
- Van Biervliet, L.** (1986a). 'Charles Louis Carton (1802-1863), een biografische schets met een overzicht van zijn bibliografie', in *800 jaar Spermalie*, tentoonstellingcatalogus, Brugge, p. 125-149.
- Van Biervliet, L.** (1986b). 'De bibliotheek van Ignace de Coussemaker', in *Biekorf*, 86, p. 183-187.
- Vandewalle, A.** (1980). *100 jaar Gilliodts*, Brugge.
- Vandewalle, A.** (1981). 'Gilliodts', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 9, Brussel, 1981, kol. 289-293.
- Van Reninghe de Voxvrie, Ch.** (1969). *Tablettes des Flandres*, dl. 9, *Famille Aronio, Descendance de Coussemaker*, Brugge.
- Verbeke, L.** (1998a). 'Baecker, Louis de', in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 1, p. 378.
- Verbeke, L.** (1998b). 'Comité flamand de France', in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl.1, p. 777-778.
- Verstraeten, Caroline** (1980). *De briefwisseling tussen Guido Gezelle en Ernest Rembry 1872-1899*, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent.
- Willems, J.F.** (1837a). 'Margareta van Oostenrijk', in *Belgisch Museum*, I, p. 196-205.
- Willems, J.F.** (1837b). Antiquités Nationales, in: *Bulletins de l'Académie Royale de Belgique*, IV, p. 240-242.
- Withoek, A.** (1994). 'Proeve van typologie van de Belgische leden van het Comité flamand de France, 1853-1914', in *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français*, XIX (1994), p. 116-139.
- Xx, 'In Memoriam Felix de Coussemaker', in *Annales de la Société d'Emulation*, dl. LXVI (1923), p. 165-166.
- Xx, 'Meethof, architecture', in: *L'érudit bourbourgeois Edmond de Coussemaker*, L'association 'Parts de Mémoire, Conférence à Bourbourg, 18 Septembre 2015, p. 42-47.